մասամբ միայն գրքերի մէջ, որոնց մեծ մասը վերաբերում է հայոց պատմական գրականութեան. նոյնպէս և դրամատիկական, որը վերջին տարում հարստացաւ 20 նոր պիէսաներով, այն ինչ վրաց լեզուով մի և նոյն պերիօդում միայն 6 պիէսաներ աւելացան, իսկ ռուսաց լեզուով—4։

Գրականութեան զարգացման համեմատ, որի կենտրոնը Թիֆլիսն է, բազմապատկվեցաւ և նրա տպարանների, լիտոգրաֆիաների, գրատաների և ընդհանրապէս այնպիսի հիմնարկութիւնների թիւը, որոնք վերաբերում են գրքի և տպագրական գործին։ Այսպիսով, անցեալ տարի Թիֆլիսում արդէն գործում էին 14 տպարաններ, 27 լիտոգրաֆիաներ և 2 տիպո-լիտոգրաֆիաներ, բոլորը 43 հիմնարկութիւններ, հաշուելով այդ թւում խոսաձարչականներն(?). գրատաներ ունէինք մեր քաղաքում 11, գրքի պահեստներ 2, ընթերցարաններ 9, երաժշտական մագազիններ 4 և պատկերներ ծախող հիմնարկութիւններ 9, իսկ բոլորը 35 հիմնարկութիւններ կային, որոնք մամուլի տակից դուրս եկած հեղինակութիւններն էին ծախում, այն ինչ շատ նախահնդական(?) քաղաքներում գոյութիւն չունի մինչև անգամ ոչ մի գրատուն։

Այս հիմնարկութիւնների մեծ մասը առևտուր անի արտասահմանից բերած գրքերի և միայն մասամբ ռուսաց (գլխաւորապէս դասագրքերի) և տեղական գրքերի։ Թէ որքան մեծացաւ արտասահմանից ըստացվող հեղինակութիւնների թիւը, կարելի է տեսնել մաքսատնական հաշուեների թւերից։ 1874 թւին Կովկաս բերված էր արտասահմանից եւրոպական լեզուներով 58 զանազան անուններ կրող պարբերական հրատարակութիւններ, իսկ զանազան գրքեր և բրօշիւրներ 1600 անուններով և 1983 հատորներ, իսկ անցեալ տարի առաջիններից բերված էր 129 անուններով, —իսկ երկրորդներից,—2,182 անուններով 6975 հատորներ և տասը հազարաւոր օրինակներ։ Բացի դրանից արուեստի զանազան արդիւնքներ (նոտաներ, պատկերներ և այլն) 3,642 անուններով և ահագին քանակութեան օրինակներ։ Արևելեան լեզուներով, գլխաւորապէս Կ. Պօլսի միջով, 1874 թւին ստացված էր Կովկասում 10 անուններով պարբերական հրատարակութիւններ, իսկ գրքեր և բրօշիւրներ 205 անուններով 264 հատորներ. անցեալ տարի առաջինների թիւը հասաւ 14 անունների, իսկ երկրորդների թիւը—793 անունների 1086 հատորներով և 28,967 օրինակներով, որոնց թւում միայն հայերէն գրքեր և բրօշիւրներ կան 619 անուններով, և վրաց—միայն 11 անուններով։ Արանից երևում է, որ հայոց արտասահմանեան մամուլը շատ զարգացած է, մանաւանդ Կ. Պօլսում, Վենետիկում, Վիեննայում և այլ կենտրոններում, այն ինչ վրաց մամուլը, որ շատ բնական է, սահմանափակվում է միայն Անդրկովկասով, կամ աւելի ճիշտը, Թիֆլիսով։

Կասկած չը կայ, որ Արևմտեան գրական հեղինակութիւնների այսպիսի նշանաւոր հոսանքը նոյնպէս զօրեղ կերպով ազդում է կովկասեան ազգաբնակութիւնների մտաւոր արդիւնաբերութեան անկման(?) վրա, որ անհերքելի փայլուն ապացոյց է պարունակում, որ մի և նոյնը չէ կարելի ասել արտասահմանից բերվող մահմեդական գրականութեան մասին, որը աւելի ազդում է բազմատեսակութեամբ(?), որովհետև մահմեդականների համար երկիրը բերվող բոլոր գրքերը հազիւ հարիւր անուններ կունենան, թէպէտ, օրինակների թիւը, մանաւանդ ղուրանի, համեմատաբար աւելի է։

ՆԱՄԱԿ ՀԻՆ-ՆԱԽԻՋԵՒԱՆԻՑ

Մարտի 10-ին

Մարտի 2-ին գիշերվայ ժամի 11-ին հեռագիրը տխրալի լուր բերաւ Նախիջևան, մեր ամենից սիրելի Թագաւոր Կայսրի մահվան մասին։ Արդէն ժամը 12-ին գիշերվայ կատարեցան հայոց և ռուսաց եկեղեցիներում և մահմեդականների աղօթարաններում մաղթանքներ Նորին Մեծութեան Աղեքսանդր Աղեքսանդրովիչի երկարակեցութեան համար և հոգեհանգիստ ի Տէր հանգուցեալ Թագաւորի [illegible]։ Միւս օրը երդում տուեցին Նոր Կայսրին տեղիս զօրքերը, իսկ մարտի 4-ին երդվեցին միւս ծառայողները և քաղաքացիները։

Ինչպէս առաջ գրում էի ձեզ, տեղիս հոգևոր ուսումնարանի ուսուցիչները հանդիպում են դպրոցի չինութեան(?) խնդրանքներից։ Ուսուցիչներից մինը չը գիմանալով այդ խնդրանքներին, արձակուեց և գնաց Նախիջևանից Թիֆլիս մեր քաղաքը և գնաց իր հայրենիքը։ Միւս ուսուցիչն էլ տեղս է, բայց գործից համարվում է։

Ուսումնարանի հոգաբարձութիւնը մերժված է նրա ֆինանսական վատ գրութիւնից։ Քաղաքիս մի քանի ազգերը(?) խոստացել են նիւթապէս օգնել դպրոցին, բայց նրանց խոստումը լոկ խոստում մնաց։ Զարմանալի է որ տեղւոյս հայ հասարակութիւնը քիչ անելու համար չէ խնայում իր ունեցածը, իսկ իր որդիների առողջութեան(?) մասին հոգ տանելու և ուսումնարանները բարեկարգելու մասին չէ էլ մտածում։

Փետրվար ամսի 19-ին տեղիս արհեստական դպրոցում վիճակահանութիւն էր, որից գոյացաւ մօտ 140 րուբլ արդիւնք։ Զարմանալի է որ փող տուողների մեծ մասը տեղական թուրքերն էին։

Հոգաբարձու Ալեքսանդրեանը(?) վերադարձաւ իր արձակուրդից։ Յոյս ունենք որ նա կը մտածի մեր կիսավարդ(?) դպրոցների մասին և նրանց կարիքը կը լրացնի։ Ցարանք(?) մինչև այժմ յայտնի էր մեզ իր գործունէութեամբ և եռանդով։ Այժմ ունենք ռուսաց լեզուի ուսուցիչ և մի վարժուհի, իսկ հայոց լեզուի, կրօնի և թուաբանութեան դասատուութիւնը դադարել են ուսուցչի հեռանալու պատճառով։

Երևանի Թեմական տեսչի օգնական պ. Գռուզեանց(?) կարդալով «Մշակի» № 31 մէջ Ալեքսանդրեան(?) գիւղի ուսումնարանի վերաբերեալ լուրը, գրել է իր տեղական օգնականին քննելու գործը և առաջարկել ուսուցիչներին շարունակել ուսումնարանի չինութիւնը(?), նորից հաւաքել աշակերտներին, կամ բոլորովին փակել դպրոցը. բայց թէ օգնականի օգնականը ինչ է անում, յայտնի չէ։ Մի քանի շար լեզուներ պատմում են, թէ այդ անձը ամէն և ամբողջ կերպից ցրթեցրել(?) է պարապում...

Նշանակը(?) տես մի քանի օր է որ գարնանային է։ Ցերեկը մինչև անգամ շոգ է անում։ Մի շաբաթ առաջ արտ լայեցաւ(?) և անձրևներ եկան։

Օտարական(?)

ՆԱՄԱԿ ԲԱԳՈՒԻՑ

Փետրվարի 28

Անցեալ 22-ին բուն բարեկենդանի գիշերը, տեղւոյս մի քանի ատարակններ(?) ժողովեցան պ. Աղասէ Յովսէփեանցի տունը պաս բանելու։ Մենք երկու երիտասարդներս՝ Ղազար Դ. Յովսէփեանց և Մխիթար Բ. Դաւիթեանց առաջարկութիւն բաց արինք Վանայ(?) մեր տեղական եկեղեցու համար։ Անինքը մեծ ուրախութեամբ ընդունեցին մեր առաջարկութիւնը և իւրաքանչիւրը նուիրեց իրեն կարելի չափ։

Որ և ստացվում էր խնդրոյթիւնից 74 ր. 50 կոպ., հաւաքանելով այս հարցն է։ Ու ի միաբանութիւն նուիրատուաց բարեհաճէք տպագրել նրանց անունները։ Անուանք նուիրատուաց. Աբրահամեան և որդին Աղէք Տէր-Աւետիքեանց 25 ր., Աղասէ և որդին Մարտիրոս Յովսէփեանց 25 ր., Մաղաքիա Շահնազարեանց 6 ր., Մանուչար Աճարեանց 1 ր., որդիք Աւետիս Յովհաննէսեանց 50 կ., Աղաջան Տէր-Ասատուրեանց 3 ր., Մինաս Դիլզգանեանց 3 ր., Գևորգ Ներսէսեանց 3 ր., Նիկողոս Յովհաննէսեանց 1 ր., Աւագիմ(?) Յովսէփբեկեանց 1 ր., Գէորգ Իսգրաւեանց(?) 1 ր., Ղազար Դ. Յովսէփեանց և Մխիթար Բ. Դաւիթեանց 3 ր.։ Ընդամենը գումարն է 74 ր. 50 կ.։

Ղազար Դ. Յովսէփեանց և Մխիթար Բ. Դաւիթեանց։

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Գնդապետ Դվորժիցկին որ ծանր կերպով վիրաւորվեցաւ մարտի 1-ին եղեռնագործութեան ժամանակ, դեռ ևս հիւանդ է և նրան բժշկում է բժշկապետ Բոտկին։ Կառավարութիւնը նշանակել է Դվորժիցկուն տարեկան 6000 րուբլ թոշակ։ Կայսրեան կօզակ, որ նոյնպէս վիրաւորված է եղել մարտի 1-ին, վտանգաւոր կերպով հիւանդ է։

ցաղանիքը։ Եւ հեռանալով իր առիթագութեամբ(?), նա մի առանձին վեհութեամբ կանգնեց սպարապետի առջև, և անհամբերութեան ժպիտը երեսին, ասաց.

—Գնանք, բարեկամ, հայրենիքը կոչում է մեզ...

Սպարապետը իսկոյն չը պատասխանեց, որովհետև այդ միջոցում աղմուկի ձայն լսվեցաւ.

—Դա անպատճառ Բայնդուրը կը լինի, ասաց բէկը, շտապելով դուրս գալ ննջարանից նրան ընդունելու համար։

—Նրա մօտ կարող ենք խօսել, հարցրեց սպարապետը։

—Ինչու չէ։ Նա գեղջկերութիւններ անել սիրում է, միայն դատարկ բաների վերաբերութեամբ, բայց ծանրակշիռ հարցերում նա սաստիկ ծանրախոհ է։

Հանգստացնելով սպարապետին, բէկը դուրս եկաւ Բայնդուր իշխանին ընդունելու համար։ Նա տեսաւ՝ պարսից Թագաւորի «թաժման(?) գլխը» բռնել էր իր ծառայի ականջից, և ձիգ տալով, նրա գլուխը կպցրել էր գետնին, երեսը չփում էր ցեխի մէջ, ասելով.

—Էլ միւսանգամ չը համարձակվես ասել Բայնդուրին, թէ բէկը աշխի(?) չէ ընդունում։

Ցնծնելով բէկին, ասաց նրան.

—Գիշերը այստեղ չունի տամաշա կարեց, հիմայ էլ այդ անպիտանը. մէկը միւսից ազնիւ պակաս չեն. բայց երկուսն էլ լաւ խրատվեցան. Թող դրանից յետոյ գնան իրանց հանգուցեալ հօրը խորոր տանեն, թէ պարսից Թագաւորի «թաժման(?) գլխը» ինչպէս վարվել գիտէ մարդկերի հետ։

Այդ խօսքերը վերջացնելու միջոցին, նրա աչքը ընկաւ բէկի երեսին։

—Ինչու ես անխօս այդպէս Թթւացրել, հարցրեց նրանից.—չը լինի թէ վատ երազ ես տեսել։ Այնտեղ ով կայ, նա ձեռքը մեկնեց դէպի ննջարանը։

—Ոչ ոք, սպարապետն է միայն։ Գնանք, ասաց բէկը, նրա ձեռքից բռնելով։

—Հմմալի(?), չը գիտեմ, թէ ինչու այդ մարդու երեսը տեսնելիս, ինձ միշտ թւում է, թէ տէրտէրի առջևը չոքած, ես խոստովանվում եմ իմ հին ու նոր մեղքերը, պատմում եմ իմ երևելի ու աներևոյթ յանցանքները։

—Լաւ, գնանք, շատ դուրս մի տար, ասաց բէկը ծիծաղելով, եթէ երկար կը մնաս այստեղ, անձրևը բոլորովին կը թրջէ քեզ։

Անձրևը դեռ մաղվում էր։ Բայնդուր իշխանը դեռ կանգնած էր բակում և ջուրը նրա զանգուրահեր մազերից առատութեամբ կաթկթում էր։ Նա ներս մտաւ ընդունարանը, ճակատից(?) կախեց մի ցցից, որ ցամաքի, յետոյ մտաւ բէկի ննջարանը։ Ցնծնելով այնտեղ սպարապետին լուռ մտախոհութեան մէջ, ասաց նրան.

—Շատ մի մտածիր, շուտ կը պառվես. մտախոհը հիմայ գծերին է պատկանում. սաղ չուտա, նա կուշտ։

Սպարապետը ոչինչ չը պատասխանեց, միայն նայեց նրա երեսին և ծիծաղեց։ Իսկ «թաժման(?) գլխը», մի քննական հայեացք ձգելով փոքրիկ սենեակի չորս կողմը, ասաց նրանց.

—Էլի ինչու էք մտել այդ ծակը, էլ ինչ սատանաներ ունիք նայելու։

—Նստիր, շատախօս, համբերութիւն ունեցիր, ասաց նրան սպարապետը, ձեռքից բռնելով և քաշ տալով դէպի աթոռը, որի վրա ինքը նստած էր.—Ես զարմանում եմ, թէ դու ինչպէս ես համբերել քո մօր արգանդում։

—Յովնան մարգարէն ինչպէս երեք օր մնաց ձկան փորում, իսկ ես, կարծեմ, նրանից աւելի չեմ մնացել, պատասխանեց նա, նոյնպէս ծիծաղելով և նստելով սպարապետի մօտ։

Բէկը դեռ ոտքի վրա էր։ Նա դարձաւ իր հիւրերին, հարցնելով, թէ չէի՞ն ցանկանայ մի փոքրիկ նախաճաշիկ անել։

—Ես բոլորովին խումար եմ, ասաց նրան իշխանը,—գլուխս պտտվում է այս գիշերվայ շատ խմելուց. ինձ առաջ խումարութիւնից դուրս բերէք, յետոյ ինչ որ տալու լինէք, կուտեմ։

Բէկը ձեռքը Թափահարեց և նրա ծառայ տղան նոյնից(?) ծառան ներս մտաւ։

—Մի շիշ արաղ տուէք մեզ, հրամայեց ծառային։

—Ոչ ոչ, նրա խօսքը կտրեց իշխանը,—դրանց ձեռքով բերված արաղը ինձ խումարութիւնից չի հանի. թող այն կանանցից մէկը բերէ.

—Դու յանկարծ այսպէս ջահել կը մնաս... նկատեց նրան սպարապետը փոքր ինչ կծու հեգնութեամբ.

—Ինչու, պառաւ ձին գարի չի ուտի, պատասխանեց իշխանը առանց վիրաւորվելու։—Ես արդեօք միշտ ջահել կը մնամ և այդ ապրելու ամենախելացի եղանակն է կեանքի մէջ։

Այդ միջոցին Բեթեանի(?) հարեմներից մէկը, Գարուն, արբեշ չէր(?) ձեռին մի փոքրիկ ֆինջանի հետ ներս բերեց։ Պարսից Թագաւորի «թաժման(?) գլխը» առնելով նրան, որ իր ձեռքով լցնէ ֆինջանը, և իրան տայ։ Գարուն կատարեց հրամանը, և իշխանը մեծ ախորժակով խմելով, ասաց.

—Հիմայ գլուխս կարգի եկաւ, խումարութիւնս անցաւ։

Բէկը իր կողմից հրամայեց Գարունին, որ նախաճաշիկի համար ձուաձեղ պատրաստեն։ Երբ մանկահասակ կինը հեռացաւ, Բայնդուր իշխանը քաղցած լրջօրէն դէպ ընդունելով, որ աղջիկն ասել չէր գալիս նրան, դարձաւ դէպի բէկը, հարցնելով.

—Ես ինչ որ քանի հատ առնում եմ, դրուստ ասեմ, ինչ կայ, Այսօր, փող տաւական(?), սպարապետը, բնակած(?), եկել, նստել է,—այստեղ, սպասուածում, մի սխեմաչի անհանգիստ երկրատեղ է պահված. խօսեցնում ես, խօսեցնում ես, մի բառ անգամ չես կարող դուրս քաշել տատանայի լուսոյ բերնից. կարծես, սիրտը անասի ծով լինի, ամեն բան խորասուզվում է, ամեն գաղտնիք Թաղված է այնտեղ...

Թէ բէկը և թէ սպարապետը հասկացան, որ իշխանը նախ քան իրանց մօտ գալը, տեսակցել է Աղասու հետ։ Եւ որովհետև իրանց մէջ արդէն վճռել էին, որ նրան ևս մասնակից անեն իրանց խորհրդին, այդ պատճառով տուեցին նրան Աղասու բերած նամակները կարդալու։

Նա մտիկ տուեց լուսամուտին և սկսեց լռութեամբ կարդալ։ Զարմանալի փոփոխութիւն այդ միշտ ուրախ, միշտ անհոգ և կատակներ սիրող մարդու մէջ. Ընթերցանութեան ժամանակ նա մի քանի անգամ խորին կերպով հոգոց հանեց, մի քանի անգամ արտասուքի խոշոր կաթիլներ, յետոյ նրա աչքերը լցվեցան արտասուքով։ Վրիժառուի հայեացք, երկաթի մուրճի ակնից երեխայի նման լաց լինել։ Նրա սիրտը այնքան փափուկ էր, նրա զգացմունքները այնքան ազնիւ էին, որ չէր կարող դիմանալ. կարծում եմ(?) հայրենիքի մասին ... այդ նամակների մէջ նկարագրված տեսնելով։ Նա յանկարծ վեր Թռաւ նստած տեղից, և իր Թուրը պատեանից դուրս քաշելով, դրեց բէկի առջևի մօտ, ասելով.

—Ահա քո խոնարհ ծառան դնում է իր Թուրը քո առջևի մօտ, առաջարկելով իր ծառայութիւնը.—Գնանք, ես պատրաստ եմ. Հայրենիքը կոչում է մեզ։

Բէկը գրկեց նրան և համբուրեց։ Այնուհետև երկար ու երկար նրանք խօսում էին և խորհում այն բոլոր կարգադրութիւնների և նախապատրաստութիւնների մասին, որ պէտք էր գործ դնել նախ քան Վրաստանը Թողնելը։

(Կը շարունակուի)